

Stručni rad

UDK 323.1(497.11)

Milivoj BEŠLIN (Beograd)

Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu

milivoj.beslin@ifdt.bg.ac.rs

VELIKODRŽAVNI KONCEPT SRPSKOG NACIONALIZMA: DEFICIT DRUŠTVENE I POLITIČKE ALTERNATIVE 1990-2022.

Jedna od najvećih zabluda zapadnih demokratija kada je reč o Srbiji jeste ona o neutralnosti povodom ruske agresije na Ukrajinu. Prečesto se može čuti očekivanje evropskih i američkih političara i diplomata da je došlo vreme da Srbija odabere stranu. Međutim, od početka rata, tj. napada Putinove države na suverenu Ukrajinu, Srbija je jasno svrstana u podršci činu agresije. U tome su saglasni i autoritarni režim predsednika Aleksandra Vučića i njegovi opozicioni nacionalistički takmaci, većina nevladinog sektora, kao i provladini i opozicioni mediji i najveći deo intelektualne i akademske elite. Većina nevladinog sektora, koji je umereno proruski i nacionalistički orijentisan, kako se ne bi provocirali zapadni donatori, svoj pseudoantiratni stav je uvijao u neuverljive pacifističke poruke sa osnovnom intencijom da je problem u pomoći koju dobija Ukrajina. Prema zakonitosti, ako nema Ukrajine, nema problema i rata, većina srpskog nevladinog sektora zaboravila je ključnu stvar: ako Rusija prestane da se bori – prestaje rat; ako Ukrajina prestane da se bori – prestaje da postoji.¹

Većinsko javno mnjenje je mnogo radikalnije. Prema istraživanjima, preko 80% građana Srbije smatra da Rusija nije odgovorna za rat u Ukrajini i ne prihvata vesti o počinjenim zločinima nad ukrajinskim civilima; dok se čak 84% građana Srbije protivi uvođenju sankcija ruskom agresoru. Državni servis RTS je mesecima nakon početka invazije koristio termin „specijalna operacija“ koji je karakterističan za ruske kontrolisane medije. Privatne televizije u vlasništvu kriminalizovanih biznismena lojalnih predsedniku Vučiću imaju neprekidnu prorusku propagandu. Otuda vest da Putinov propagandni servis *Russia Today* otvara predstavništvo u Srbiji i nije izazvala veći interes, jer su bezmalo svi mediji u Srbiji na liniji ruske propagande. Razlika je samo u tome što opozicioni mediji proruske narative plasiraju sofisticiranije od provladinih.

¹ Saopštenje na Cetinjskom forumu „Otvorena Evropa ili zatvoreni Balkan“, na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 16. decembra 2022.

Ako se zna da je Ukrajina pravoslavna zemlja, da nije priznala nezavisnost Kosova i da Srbija nije imala istorijskih nesporazuma za Ukrajinom, ostaje zapitanost nad tako masovnom podrškom koju ruska agresija ima u Srbiji. Prema istraživanjima, ne postoji društvo u Evropi, uključujući i Belorusiju, u kojoj postoji tako masovno oduševljenje zbog ruske invazije. Prevashodno, reč je o modelu agresije i opravdanja za nju koji većinska Srbija prepoznaje kao ponavljanje svojih agresivnih ratova protiv Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Kosova. U najkraćem: u razorenom Mariupolju, nacionalistička Srbija prepoznaje svoje temeljno razaranje Vukovara (novembar 1991); dok u masovnim grobnicama oko Buče srpsko javno mnjenje prepoznaje istorijsku „ispravnost“ genocida i masovnih grobnica širom Bosne i Hercegovine (1992–1995).

Od sloma socijalizma i obnove višestranačja u Srbiji 1990. godine, politički sistem je proizvodio suficit partija koje su gotovo sve reprodukovale samo jednu ideju. Velikodržavni koncept srpskog nacionalizma ostajao je pune tri decenije bez realne i relevantne alternative. Na kraju Hladnog rata, Srbija sa partijskom, nije dobila i političku pluralnost. Očito je problem dubinski i nalazi se u društvu. Politički poredak je samo reflektovao idejno siromaštvo i ideološku unisonost. U osvit rata koji će Slobodan Milošević pokrenuti protiv Jugoslavije, pod lažnim izgovorom njenog očuvanja, politička alternativa je bila svedena na marginu. Antiratni pokret je bio sabijen u političko podzemlje, progonjen i ograničen na nekoliko organizacija u Beogradu (Beogradski Krug, Centar za antiratnu akciju, Građanski savez) i na Ligu socijaldemokrata Vojvodine kao stožernu antiratnu stranku u Vojvodini. Sve ključne opozicione partije, na različite načine su podržavale velikodržavnu ideju i Miloševićeve ratne ciljeve. Dve ključne opozicione partije (SPO i DS) u različitim fazama rata mogle su se povezati sa paravojnim formacijama, dok je pseudoopoziciona, ultradesničarska Radikalna stranka počinila zločine zbog kojih je njen lider (Šešelj) pravosnažno osuđen pred Međunarodnim sudom u Hagu.

Tako je gotovo čitava politička scena bila saučesnik Miloševiću u ratnoj deceniji, jednoj od najtežih u modernoj srpskoj istoriji. I nisu se samo slagali oko nacionalizma i rata. Čvrsta saglasnost je postignuta i pre početka epohe ratove, kada je Milošević ujedinio i homogenizovao Srbiju i njenu političku i intelektualnu elitu u nasilnom ustavnom puču kojim su faktički ukinute autonomije Vojvodine i Kosova. Takva nacionalistička i centralistička homogenizacija bila je predvorje početka ratova, koji su odveli Srbiju u poraz i slom kakav nije iskusiła u poslednjih 200 godina moderne državnosti. Srpsko

konsenzualno rušenje avnojevskih granica, na kraju je srušilo i južnu granicu Srbije. Rezultat toga je bilo proglašenje nezavisnosti Kosova i priznanje te činjenice kao legalne (Međunarodni sud pravde, 2010), ali i faktički priznate od strane većine država članica UN.

Opozicija koja je tokom 1990-ih bila saučesnik Miloševiću u ratnoj politici i nacional-populističkoj propagandi, nije mogla, kada je zauzela vlast posle 5. oktobra 2000. da napravi jasan otklon i diskontinuitet sa politikom u kojoj je i sama učestvovala. U tome se krije jedan od suštinskih neuspeha petooktobarske republike da uvede novi politički sistem i prekine sa starim ideološkim matricama, nasleđenim iz vremena Miloševića. Srbija posle više od 30 godina, uprkos nominalne promene vlasti, nikada nije imala suštinsku promenu politike. I kao što su ratni ciljevi za *mejnstrim* srpsku opoziciju tokom 1990-ih bili neupitni, tako je bilo i sa spoljnopolitičkom orijentacijom. Mantra „i Srbija i svet“ iz predsedničke kampanje SPS kandidata Milana Milutinovića 1997. prerasla je u vreme Vojislava Koštunice u „politiku neutralnosti“, koja je suštinski značila odbacivanje Evrope i odustajanje od evrointegracija. Ovu politiku je ultrakonzervativni Koštunica i službeno obznanio na rušilačkom mitingu u februaru 2008. posle koga su nasilnici, podstaknuti njegovim snagama bezbednosti, razorili centar Beograda i zapalili više zapadnih ambasada.

Pošto građani još uvek nisu bili spremni da se odreknu evropske agende, Koštunica je poražen na izborima, a Boris Tadić i njegova DS su pobedili na obećanjima evropske politike. Međutim, ubrzo menjaju smer. Tako nastaje kontinuitet spoljne politike sa Miloševićem i Koštunicom, koji se u vreme demokrata nazivao „četiri stuba spoljne politike“ (Evropa, Kina, Rusija, SAD), koji su obznanili i zastupali Tadić i njegov ultranacionalistički šef diplomatije Vuk Jeremić. Idućuću politiku danas zagovara i Vučić. Međutim, ključna nejasnoća se krije u sledećem: nedosledna politika neutralnosti i ekvidistance i prema zapadnim demokratijama i prema istočnjačkim represivnim diktaturama nikada nije provedena. Navodna neutralnost je uvek bila samo izgovor za beg od evropske politike i značila je stavljanje Srbije u rusku interesnu zonu. Deo takve politike je bilo i prepuštanje najvrednijeg energetskog giganta Srbije NIS-a, Ruskoj Federaciji.

To nije bio jedini kontinuitet koji je pratio Srbiju od Miloševića, preko Koštunice do Tadića i Vučića. Od 1991. središnji nacionalistički narativ i ključno opravdanje za rat i upotrebu nasilja je bila, navodna, odbrana srpskog naroda van Srbije. Rezultati takvog pristupa Miloševićeve Srbije su po same Srbe, ali i sve okolne narode bili pogubni. Istu politiku, tretiranja Srba van Srbije kao „sudetskih Srba“, nastavio je i Koštunica, iako ne oružanim sredstvima, a posle njega i Tadić. U vreme Borisa Tadića obaveza Srbije da štiti i zastupa Srbe van Srbije je postala i ustavna kategorija. Ključna institucija i jedina pre-

kogranična sa pravom da politički deluje u smislu „zaštite“ Srba u regionu, a suštinski u cilju ekspanzije, postala je državna Crkva Srbije. Od dolaska na vlast nekadašnjih Šešeljevih radikala, a posebno od 2015/6, Vučić je zaoštrio takvu nacionalističku ideologiju, predstavljajući se ne kao predsednik građana Srbije, već kao lider i patron svih Srba u regionu. To je izazvalo neslućene tenzije i nestabilnost na čitavom Zapadnom Balkanu. Naposljetku, ako se pogledaju rezolucije i nacionalne strategije koje je Srbija usvajala od 1990-ih do danas, lako je uočiti potpuni nacionalistički kontinuitet u odnosima prema regionu.

Iako je došla na vlast sa nominalno proevropskom politikom i reformističkim narativom, uz naglašavanje da su naučili istorijske lekcije i prekinuli sa starom ultradesničarkom politikom, nasleđenom iz radikalne partije, čelnici Srpske napredne stranke su brzo po dolasku na vlast 2012. počeli sa produkovanjem nekadašnjih matrica, najpre kroz radikalizaciju politike sećanja. Postupno su rehabilitovane 1990-te godine, demonizovan je demokratski prevrat 5. oktobra 2000. a prelomna godina u politici sećanja je bila 2015. kada je Velika Britanija na 20. godišnjicu genocida u Srebrenici predložila rezoluciju u Savetu bezbednosti UN. Medijska histerija koju je Vučićev režim tada proizveo, kao i predstavljanje njega kao žrtve Srebrenice (zbog negodovanja mase prilikom njegovog odlaska u Potočare 2015) otvorili su prostor za radikalnu reinterpretaciju politika sećanja i početak totalne reafirmacije ratne politike iz 90-ih godina, prećutkivanjem ili negiranjem svih zločina koje su učinili Srbi i predstavljanjem njih kao jedinih žrtava nedavnih ratova. Time je politika sećanja iz revizionizma i dozirane rehabilitacije zločina, karakterističnim za period petooktobarske umereno nacionalističke republike, transformisana u neskriveni radikalski revanšizam. Narativ o žrtvi i negiranje bilo kakvog zločinačkog karaktera srpskih osvajačkih ratova iz 1990-ih godina, u funkciji su novih teritorijalnih pretenzija prema susedima i tretiranje okolnih država i postojećih granica kao privremenih i provizornih. Rečima Vučićevog proruskog saveznika Ivice Dačića: Srbi postojećim odnosom snaga na Balkanu nisu zadovoljni, zbog čega ratovi nisu završeni, a drugo poluvreme sledi.

Svi ovi primeri govore da Srbija više od 30 godina, uprkos nominalne promene vlasti, nikada nije imala suštinsku promenu politike. Ta činjenica predstavlja ključni uzrok njenog istorijskog kašnjenja, frustracija i neuspeha. Srbija je danas zbog odsustva alternative, najbliže onome što je obećana „crna rupa na evropskom tepihu“ (Tomislav Nikolić, 2011). Sve mape sveta koje govore o ratu u Ukrajini imaju jedinstvenu i demokratsku Evropu u jednoj boji i Srbiju i Belorusiju u drugoj. Takva „mapa“ se još ne reflektuje direktno na živote svakog građanina, ali ubrzo hoće. Izolacija Srbije od svog najbližeg, ali i evropskog okruženja nije više nezamisliva. Ako su građani i nalazili snage da 2006. na pitanju Ustava ili 2008. u vreme pokušaja da se prekinu evropske

integracije, reaguju, prepoznaju svoj interes i ne dozvole – danas više nemaju tu snagu. Deset godina duga decenija Vučićeve ksenofobične, ekstremno nacionalističke i antizapadne, tj. rusofilske propagande, kao i nasilje u političkom životu i gušenje slobode javne reči – ostavili su traga. Medijsko slušivanje i tabloidno nasilje i mržnja koja se produkuje iz kontrolisanih medija imaju svoj efekat. Građani više nisu u stanju da prepoznaju svoje autentične interese i nisu u stanju da reaguju, da se pobune kada je jasno da Srbija ponovo klizi u izolaciju i sukobe.

Istorijska je odgovornost građanskih i proevropskih snaga da se nametnu kao subjekt kreiranja nove politike i ponude alternativu. Pokazano je koliko je model ličnog suprostavljanja vladaocu manjkav, jer se tri decenije nije nudila stvarna i suštinska alternativa. Bez toga, svaka opozicija se svodi samo na ličnu borbu za prevlast, a kada i dođe do smene, nove elite nastavljaju pogubnu politiku starih. To je uzrok zbog čega se Srbija 30 godina vrti u začaranom krugu nacionalizma, velikodržavlja, mržnje i sukoba. To je razlog zbog čega građani danas više nisu u stanju da prepoznaju svoje autentične interese i zbog čega ne vide u opoziciji realnu alternativu postojećem poretku. Naposletku, odsustvo alternativnog programa je razlog zbog čega zapadne demokratije nevoljno i iznuđeno i dalje Vučića smatraju jedinom adresom za politički dijalog u Srbiji.

Za miran i stabilan Zapadni Balkan, Srbiji je potrebna alternativa koja neće reciklirati Vučićev program, kao što je on Tadićev, a Tadić Koštuničin, a Koštunica Miloševićev. Vreme je da srpsko društvo posle 30 neuspešnih godina, danas kada je ponovo pred izolacijom, prekine začarani krug populizma, nacionalizma, centralizma, ksenofobije, antievropejstva, autoritarnosti i rusofilije. Potrebno je promeniti politički model i ponuditi građanima alternativu. Vučićev javno promovisani „srpski svet“ stara je velikodržavna ideja sa ciljem odbacivanja postojećih granica u regionu i silom nametanje novih. Zvanična revanšistička politika sećanja, snažno podržana od Putinovih medija i obaveštajnih struktura, u funkciji je mentalnih i ideoloških priprema za nove sukobe na Zapadnom Balkanu koji će biti izazvani pokušajima režima u Srbiji da promeni postojeće međunarodno priznate granice. Nasuprot antagonističkoj i destruktivnoj politici tzv. srpskog sveta, koja uznemirava i priziva najgora sećanja svuda u regionu, a Srbiju ponovo vraća u izolaciju, potrebno je ponuditi alternativu u vidu regionalne saradnje, dobrosusedstva, evropske politike bez alternative, usklađivanje spoljnog i bezbednosnog okvira sa EU, nakon čega će na dnevni red doći i pitanja političkih i medijskih sloboda u Srbiji, korupcije i zelenih politika. Poraz Putinovog ruskog sveta u Ukrajini, stvorice pretpostavke i za neminovni poraz tzv. srpskog sveta i trajniji slom velikodržavne ideje u samoj Srbiji, kao početak njene suštinske demokratizacije..